

Ο διωγμός των Εθνικών κατά το 2ο μισό του 4ου αιώνα

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης

Φοιτητική Εργασία (ΕΛΠ3590, ΑΠΚΥ)
Αθήνα, 3-2012

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

A. Αντι-παγανισμός και ρωμαϊκό κράτο

i. Ο χρόνος και οι λόγοι υιοθέτησης της αντιπαγανιστικής στάσης από το ρωμαϊκό κράτος

ii. Η εφαρμογή των αντιπαγανιστικών μέτρων

B. Η αντίδραση των Εθνικών

i. Ο τρόπος κατά τον οποίο οι Εθνικοί προσπάθησαν να αντιδράσουν

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Κατά το 2^ο μισό του 4^{ου} αι. μ.Χ., στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία υιοθετείται μια συντονισμένη αντιπαγανιστική στάση από το ίδιο το κράτος. Οι λόγοι για τους οποίους υιοθετείται αυτή η στάση, καθώς και τα μέτρα που εφαρμόστηκαν απέναντι σε συγκεκριμένες εκφάνσεις της παραδοσιακής θρησκευτικότητας θα συζητηθούν διεξοδικά στην παρούσα εργασία. Επιπλέον, θα μας απασχολήσει και ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησαν οι εθνικοί να αντιδράσουν.

A. Αντι-παγανισμός και ρωμαϊκό κράτο

i. Ο χρόνος και οι λόγοι υιοθέτησης της αντιπαγανιστικής στάσης από το ρωμαϊκό κράτος

Ο Κωνσταντίνος, από το 312 μ.Χ. έθεσε τις βάσεις για την εγκαθίδρυση του χριστιανισμού στη βυζαντινή αυτοκρατορία, αφού η πολιτική που ακολούθησε ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή για τους χριστιανούς, ενώ και ο ίδιος δήλωσε χριστιανός προς το τέλος τα ηλικίας του. Από το έργο «Τριαντακονταετηρικός Λόγος», το 336 μ.Χ., του Ευσέβιου της Καισαρίας, προκύπτει ότι ο χριστιανός αυτοκράτορας ήταν ο αντιπρόσωπος του Θεού στη γη και το βασίλειο ένας μικρόκοσμος του ουράνιου βασιλείου.¹

Ο Θεοδόσιος υπήρξε ένας «φανατικός» χριστιανός αυτοκράτορας. Οι περιστάσεις συνέβαλαν ώστε τόσο ο ίδιος όσο και οι αυτοκράτορες της εποχής να έρθουν σε στενή επαφή με τον ισχυρότατο επίσκοπο του

Μιλάνου, Αμβρόσιο, του οποίου η άποψη για τον τρόπο που έπρεπε να ενεργεί ένας θρησκευτικός ηγεμόνας ήταν ιδιαίτερη και έντονη.² Ο χριστιανισμός, μάλιστα, έγινε η επίσημη θρησκεία του κράτους το 380 μ.Χ. επί Θεοδοσίου Α΄.³

Το β΄ μισό του τετάρτου αιώνα μ.Χ. χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία των αιρέσεων. Στο «Πανάριον» - έργο του επισκόπου Επιφανίου της Σαλαμίνας Κύπρου- αναφέρονται ογδόντα διαφορετικές αιρέσεις, μεταξύ των οποίων και οι Έλληνες (Εθνικοί).⁴ Οι αυτοκράτορες, με εξαίρεση τον Ιουλιανό, υποστήριξαν τον χριστιανισμό και θέσπισαν νόμους κατά των παγανιστών, οι οποίοι όμως, στην ουσία, ποτέ δεν εφαρμόστηκαν ή δεν εφαρμόστηκαν όπως προβλέπονταν και τα αποτελέσματα ήταν περιορισμένα.⁵

Στο τέλος του 4^{ου} αι. μ.Χ. οι μοναχοί, οι οποίοι είχαν αυξηθεί υπερβολικά στον αριθμό, συχνά ηγούνταν επιθέσεις του όχλου σε ναούς και σε εθνικούς.⁶ Οι σκοποί που εξυπηρετούσε η καταστροφή των ειδωλολατρικών ναών περιλάμβαναν αφενός την ιδιοποίηση της ναϊκής περιουσίας, η οποία περιήλθε σταδιακά στα χέρια της εκκλησίας, και αφετέρου τη θρησκευτική μεταστροφή των πιστών προς το χριστιανισμό.⁷

ii. Η εφαρμογή των αντιπαγανιστικών μέτρων

Ήδη, ο Κωνσταντίνος (306-337 μ.Χ.) ενδέχεται να εξέδωσε κάποιο σχετικό διάταγμα σχετικά με την απαγόρευση των θυσιών, ενώ είναι δεδομένο ότι δεν απέκλεισε πολυθεϊστές από δημόσια αξιώματα και από τον κύκλο των συμβούλων του.⁸ Αργότερα, με διάταγμα του Κωνσταντίου και του Κωνσταντα, το 342 μ.Χ., απαγορεύτηκε η τέλεση ειδωλολατρικών τελετών, ενώ οι ναοί, οι οποίοι αποτελούσαν στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, θα έπρεπε να μείνουν αλώβητοι. Αυτό που συμπεραίνεται από το παραπάνω διάταγμα είναι ότι οι καταστροφές των ναών είτε είχαν ήδη ξεκινήσει είτε οι χριστιανοί -που είχαν δημιουργήσει πλέον ένα ισχυρό λόμπυ στην αυλή του αυτοκράτορα- είχαν την πρόθεση να τους καταστρέψουν.⁹

Αμέσως μετά την απόπειρα του Μαγνέντιου να σφετεριστεί το θρόνο, ο οποίος ήταν φιλικός προς τους Εθνικούς, λήφθηκαν τα πρώτα σοβαρά μέτρα από την αυτοκρατορία κατά των παγανιστικών λατρειών. Έτσι, το 353 μ.Χ. απαγορεύτηκαν οι νυχτερινές θυσίες, ενώ

¹ Cameron (2000), σ.σ. 115-116.

² Λη (2009), σ. 199.

³ Mango (2006) σ.143.

⁴ Cameron (2000), σ. 117.

⁵ Ό.π. σ.σ. 123-124, 129.

⁶ Cameron (2000), σ.σ. 136-137.

⁷ Καμάρα (2000), σ. 38.

⁸ Δεληγιαννάκης (2009), σ. 11.

⁹ Καμάρα (2000), σ. 36.

ένα χρόνο αργότερα, η τέλεση των θυσιών απαγορεύτηκε στους πάντες και διατάχθηκε το κλείσιμο των ναών.¹⁰ Το 356 μ.Χ. απαγορεύτηκε και η λατρεία των αγαλμάτων και το 357, ο Κωνσταντίνος απομάκρυνε των βωμό της Νίκης από την αίθουσα συνεδριάσεων της Συγκλήτου.¹¹ Διέταξε ακόμη με μεγαλύτερη αυστηρότητα τη σφράγιση όλων των ναών, ενώ στο διάταγμά του ανέφερε χαρακτηριστικά ότι αν κάποιος διαπράξει το αδίκημα της θυσίας, διαπράττοντας, παράλληλα, αμάρτημα, θα τιμωρούνταν με αποκεφαλισμό.¹²

Ο Γρατιανός (382 μ.Χ.), διάδοχος του Βαλεντινιανού, αποφάσισε να απομακρύνει για δεύτερη φορά τον βωμό της Νίκης από τη Σύγκλητο. Επιπλέον, κατήργησε τις κρατικές επιχορηγήσεις προς τους Εθνικούς ιερείς.¹³ Ο Κυνήγιος, στη συνέχεια, το 384 μ.Χ., έκλεισε όλους τους ναούς στην Αίγυπτο και απαγόρευσε όλες τις θυσίες.¹⁴

Εικόνα 1: Byzantine mosaicist, ca. 1000

Οι τελευταίες δεκαετίες του 4^{ου} αι. μ.Χ. περιόρισαν περισσότερο τους παγανιστές.¹⁵ Η στάση του Θεοδοσίου απέναντι στους Εθνικούς, στην αρχή της θητείας του, ήταν προσεκτική και ήπια. Μετά το 391 μ.Χ., όμως, επέβαλε σκληρά μέτρα κατά των εθνικών λατρειών.¹⁶ Τα διατάγματα του Θεοδοσίου ανέφεραν πως «κανείς απολύτως [...] δε θα θυσιάσει αθώ

σφάγιο. [...] Αν τολμήσει όμως κανείς να απλώσει άνομο χέρι επάνω σε ζώο για να το θυσιάσει, [...] θα υποστεί την ανάλογη τιμωρία. [...] Κι αν κανείς αποδώσει τιμές, τοποθετώντας αναμμένο λιβάνι εμπρός τους, σε αγάλματα φτιαγμένα από ανθρώπινο χέρι [...] θα τιμωρηθεί με κατάσχεση του σπιτιού ή του τεμαχίου γης μέσα στο οποίο αποδείχθηκε ότι υπηρετούσε ειδωλολατρική δεισιδαιμονία».¹⁷

Οι καταστροφές των ναών ήταν ακόμη μεγαλύτερες.¹⁸ Ο Θεοδοσίος κήρυξε τα εξής: «Διατάσσουμε ότι όλα τα ιερά τους και οι ναοί τους, αν βρίσκονται ακόμη άθικτα ακόμη και τώρα, θα καταστραφούν με διαταγή των τοπικών αρχών [...]. Όλοι οι άνθρωποι ας γνωρίζουν ότι εάν, με επαρκείς αποδείξεις και ενώπιον ικανού δικαστή, εμφανιστεί κάποιος που έχει παραβλέψει αυτό το νόμο, θα τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου».¹⁹ Έτσι, κατά τον ύστερο τέταρτο αιώνα παρατηρείται μία πιο αποφασιστική χριστιανική επίθεση κατά των παγανιστών. Το 386 μ.Χ. είχε ήδη καταστραφεί ο μεγάλος ναός του Δία στην Απάμεια της Συρίας και το 392 μ.Χ. καταστράφηκε το διάσημο Σεραπείο στην Αλεξάνδρεια, ενώ δεν έλειψαν οι καταστροφές και άλλων ναών.²⁰ Επιπλέον, καταργήθηκαν τα επιδόματα στους εθνικούς ιερείς και στην παγανιστική λατρεία, ενώ τα επόμενα χρόνια σημειώθηκαν περισσότερες καταστροφές σε ναούς και περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ εθνικών και χριστιανών.²¹ Η καλλιτεχνική κληρονομιά της ειδωλολατρίας καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό από το ζήλο των χριστιανών. Έτσι, αρχίζοντας από τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. καταστράφηκαν αγάλματα θεών, ενώ κάποιοι ναοί που γκρεμίστηκαν μετατράπηκαν σε χριστιανικές εκκλησίες.²²

Στην πατρίδα του ρήτορα και συγγραφέα Λιβάνιου, το 371 μ.Χ. το κύμα βίας που ξέσπασε κατά των Εθνικών προκάλεσε τον αφανισμό τους, υπό τη διαταγή άλλοι να καούν και άλλοι να σκοτωθούν με το ξίφος.²³ Ο Εθνικός Λιβάνιος, μάλιστα, γλίτωσε από τη σφαγή εκείνης της δεκαετίας.²⁴ Η μεγαλύτερη, όμως, γενοκτονία των Ελλήνων έλαβε χώρα στην Πελοπόννησο, το 397 μ.Χ. με πρωτοστατούντες νεοφώτιστους χριστιανούς Γόθους, οι οποίοι καθοδηγήθηκαν από ομάδες φανατικών καλόγερων, ανοίγοντας το δρόμο για την επιβολή της νέας θρησκείας.²⁵

Όμως, μπορεί ο ύστερος τέταρτος αιώνας μ.Χ. να έθεσε τα θεμέλια για τον εκχριστιανισμό της

¹⁰ Chuvin (2003) σ.σ. 53-54.

¹¹ Ό.π. σ. 54.

¹² Καμάρα (2000), σ.σ. 37, 51.

¹³ Chuvin (2003) σ. 75.

¹⁴ Ό.π. σ. 77.

¹⁵ Λη (2009), σ. 197.

¹⁶ Chuvin (2003) σ. 82.

¹⁷ Καμάρα (2000), σ. 65.

¹⁸ Ό.π. σ. 37.

¹⁹ Ό.π. σ. 89.

²⁰ Cameron (2000), σ. 125.

²¹ Ό.π. σ. 126.

²² Mango (2006), σ. 161.

²³ Λιβάνιος (2003), σ. 16.

²⁴ Ό.π. σ.σ. 19-20.

²⁵ Ό.π. σ. 21.

αυτοκρατορίας, ο οποίος πραγματοποιήθηκε τον 5^ο αι. μ.Χ.²⁶, οι παγανιστικές κοινότητες, ωστόσο, κατάφεραν να επιβιώσουν σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας έως και τον 6^ο αι. μ.Χ.²⁷

Β. Η αντίδραση των Εθνικών

ι. Ο τρόπος κατά τον οποίο οι Εθνικοί προσπάθησαν να αντιδράσουν

Αρκετά μέλη των ανώτερων τάξεων των πόλεων, ιδιαίτερα μάλιστα αυτοί που είχαν φιλοσοφική παιδεία, προσπάθησαν να αντιδράσουν στις καταστροφές των ναών και στο βίαιο εκχριστιανισμό.²⁸ Ήδη, στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου, ήταν αδύνατη η επιβολή της νομοθεσίας με αυστηρότητα εκεί όπου οι αξιωματούχοι παρέμεναν Εθνικοί.²⁹

Κατά το μικρό χρονικό διάστημα της αυτοκρατορίας του Ιουλιανού (361-363 μ.Χ.), οι Έλληνες είχαν την ευκαιρία να ανασυνταχθούν και να αντιμετωπίσουν την εχθρότητα των χριστιανών απέναντι στα ιερά τους.³⁰ Ήταν η περίοδος στην οποία επισκευάστηκαν ναοί.³¹ Στην Αλεξάνδρεια ο επίσκοπος Γεώργιος λιντσαρίστηκε για τη βεβήλωση του Μιθραίου, ενώ από τον Ιουλιανό διατάχθηκε η επισκευή του Ασκληπιείου των Αιγών της Κιλικίας με έξοδα του επισκόπου που το είχε καταστρέψει.³² Ο Ιουλιανός θέλησε να διατηρήσει μια ισορροπία μεταξύ χριστιανισμού και παγανισμού και το όνομά είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη θρησκευτική ιστορία των μέσων του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Έδινε μεγαλύτερη έμφαση στους Εθνικούς, ενώ ανακάλεσε τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στους χριστιανούς από τον Κωνσταντίνο.³³ Ακόμη, ο Ιουλιανός, με το κείμενο «Έδικτο περί Παιδείας», απαγόρευσε σε χριστιανούς δασκάλους να διδάσκουν τα κλασικά γράμματα.³⁴ Αναφέρει χαρακτηριστικά πως δεν είναι δυνατόν κανείς άλλα να πιστεύει και άλλα να διδάσκει.³⁵

Από διάφορες επιγραφές, επίσης, αντνακλάται η θρησκευτική πολιτική του Ιουλιανού, όταν οι παγανιστές αναφέρουν γι' αυτόν ότι ήταν ο αναστηλωτής της ρωμαϊκής θρησκείας ή ο ανανεωτής των ιερών τελετουργιών. Αλλού πάλι αναφέρεται ως απελευθερωτής του ρωμαϊκού κόσμου, ως μέγιστος αρχιερέας και ως παντοτινός Αύγουστος, λόγω της εκ μέρους του απάλειψης των ελαττωμάτων του παρελθόντος.³⁶ Ο θάνατος του Ιουλιανού έθεσε το

τέλος στην σφοδρή αντίδραση των εθνικών, δίχως όμως να επέλθει και το τέλος του παγανισμού.³⁷ Το όραμα των Εθνικών, ως εναλλακτική πρόταση στη θέση του χριστιανισμού να λατρεύεται ο θεός Ήλιος, τερματίστηκε.³⁸ Η κρατούσα αντίληψη σχετικά με το θάνατο του Ιουλιανού, όπως πληροφορούμαστε από τον Λιβάνιο στο έργο του «Υπέρ των Ελληνικών Ναών», περιλάμβανε και τον ερχομό του τέλους του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας.³⁹

Ο Σαλλούστιος, ο οποίος ήταν φίλος και σύμβουλος του Ιουλιανού, πιθανόν συνέγραψε το κείμενο σχετικά με την υπεράσπιση της προσφοράς των θυσιών. Το κείμενο αναφέρει ότι οι θυσίες λειτουργούν συνδυετικά για τους ανθρώπους με τους θεούς και ότι γι' αυτόν το λόγο θα πρέπει να γίνονται.⁴⁰ Το κείμενο γράφτηκε στο πλαίσιο της επιχειρούμενης θρησκευτικής μεταρρύθμισης από τον Ιουλιανό.⁴¹

Εικόνα 2: Μονομαχίες στην Αρχαία Ρώμη, Ζαν Λεόν Ζερόμ, (1872)

Οι αμέσως επόμενες δεκαετίες, από την άνοδο του Βαλεντινιανού στο θρόνο (364-375 μ.Χ.), χαρακτηρίστηκαν από μια πολιτική θρησκευτικής ανοχής.⁴² Έτσι, υπήρχαν αυτοκράτορες όπως ο Βαλεντινιανός που έδειξαν ανοχή στα θρησκευτικά τους ζητήματα. Όπως προκύπτει από το έργο της ιστορίας του παγανιστή Αμμιανού Μαρκελλίνου, ο Βαλεντινιανός δεν επιβλήθηκε σε κανέναν ώστε να υιοθετήσει τις δικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις.⁴³ Ο φιλόσοφος, παγανιστής και ρήτορας Θεμιστίος επιχείρησε να πείσει τον αυτοκράτορα Ιουλιανό για θρησκευτική ανοχή λέγοντάς του ότι: «έχεις αντιληφθεί ότι με μεγάλη σοφία ότι η τάση της ψυχής είναι να μην υφίσταται καταναγκασμούς, να είναι ανεξάρτητη και ελεύθερη να κάνει τις δικές της επιλογές».⁴⁴

Στα χρόνια της αυτοκρατορίας του Γρατιανού (375-383 μ.Χ.) υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός συγκλητικών οι

²⁶ Cameron (2000), σ. 129.

²⁷ Chuvin (2003) σ. 23.

²⁸ Καμάρα (2000), σ. 38.

²⁹ Chuvin (2003), σ. 56.

³⁰ Λιβάνιος (2003), σ. 13.

³¹ Chuvin (2003), σ. 58.

³² Ό.π. σ. 59.

³³ Λη (2009), σ.σ. 170-171.

³⁴ Καμάρα (2000), σ. 112.

³⁵ Λη (2009), σ.σ. 183-184.

³⁶ Ό.π. σ.σ. 186-188.

³⁷ Chuvin (2003), σ. 65.

³⁸ Ό.π. σ. 23.

³⁹ Λιβάνιος (2003), σ. 15.

⁴⁰ Λη (2009), σ. 178.

⁴¹ Ό.π. σ. 178.

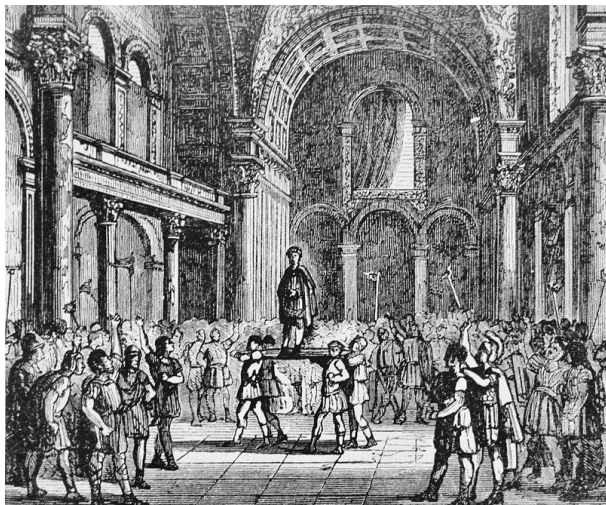
⁴² Chuvin (2003), σ. 65.

⁴³ Λη (2009), σ.σ. 192-193.

⁴⁴ Ό.π. σ.σ. 188-189.

οποίοι, όπως προκύπτει από διάφορες επιγραφές, παρέμεναν πιστοί στην παραδοσιακή θρησκεία και επιχείρησαν να πείσουν τον αυτοκράτορα να ανακαλέσει τα σκληρά αντιπαγανιστικά μέτρα.⁴⁵ Στα πλαίσια της προσπάθειάς τους ήταν και η προσπάθεια να πείσουν τον αυτοκράτορα για την επανατοποθέτηση του βωμού της Νίκης στο μέγαρο της συγκλήτου⁴⁶, ο οποίος, στις αρχές του 380 μ.Χ., αναδείχθηκε σε επίκεντρο διαμάχης των επιφανών παγανιστών και των χριστιανών⁴⁷.

Όταν, μετέπειτα, ανέλαβε την αυτοκρατορία ο Θεοδόσιος, ο Λιβάνιος, ο οποίος τύγγανε ευρύτερης αποδοχής λόγω της μόρφωσης και της κοινωνικής του θέσης, επισήμανε στον αυτοκράτορα ότι οι ελληνικοί ναοί, όπως και τα αγάλματα, πρέπει να παραμείνουν απείραχτοι γιατί ήταν προς οικονομικό όφελος της αυτοκρατορίας.⁴⁸ Επιπλέον στην επιχειρηματολογία του συμπεριέλαβε τόσο την ιερότητα αυτών των ναών όσο και τη συμβολή των θεών στην επικράτηση της Ρώμης.⁴⁹ Από το 392 μέχρι τη νίκη του Θεοδοσίου το 394 μ.Χ., ο παγανισμός αναγεννήθηκε στη Ρώμη χάρη στον Ρωμαίο αριστοκράτη Βίριο Νικόμαχο Φλαβιανό.⁵⁰ Χάρη στον Φλαβιανό, επίσης, ο οποίος έγινε έπαρχος του πραιτορίου, οφείλεται και η επανατοποθέτηση του βωμού της Νίκης.⁵¹ Το τέλος του Βίριου Νικόμαχου Φλαβιανού επήλθε με την αυτοκτονία του, όμως, όταν ηττήθηκε από τον Θεοδόσιο.⁵²

Εικόνα 3: Ανακήρυξη του Ιουλιανού ως Αυτοκράτορα

Παρατηρείται και η εξέγερση των Εθνικών κατά της βεβήλωσης του ιερού του Μιθραίου στην Αλεξάνδρεια, όταν οι Χριστιανοί θεώρησαν τα κρανία που βρέθηκαν στο ιερό ως απομεινάρια μαντικών θυσιών. Οι πρώτοι

που επικράτησαν σκότωσαν ή σταύρωσαν πολλούς χριστιανούς.⁵³

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αντίδρασης απλών Εθνικών αποτελεί το περιστατικό στη Γάζα όταν ο επίσκοπος Πορφύριος εναντιώθηκε στον παγανισμό της χώρας. Οι χωρικοί της Γάζας, λοιπόν, έστρωσαν το δρόμο απ' όπου θα περνούσε ο Πορφύριος με αγκάθια, σκουπίδια και κοπριά. Σε περιπτώσεις άφιξης επισήμων προσώπων, οι δρόμοι έπρεπε να επιδιορθωθούν, να είναι καθαροί και στρωμένοι με λουλούδια, ενώ ο λαός θα χαιρετούσε με κλαδιά από φοίνικα και μπροστά στους επισήμους θα καιγόταν λιβάνι.⁵⁴ Παρ' όλη την αποδοκιμασία, όμως, των Εθνικών της Γάζας προς τους χριστιανούς, ο Πορφύριος κατάφερε τελικά να πείσει το αυτοκράτορα Αρκάδιο να κλείσουν όλοι οι ναοί μέχρι το 398 μ.Χ., ενώ το 402 μ.Χ. κατεδαφίστηκαν, μεταξύ των οποίων και ο πλέον σεβαστός και ακμαίος ναός του Διός Μαρνά.⁵⁵

Επιπλέον, η αντίδραση των παγανιστών κατά των μέτρων της αυτοκρατορίας, ειδικά μετά την έκδοση των νόμων του Θεοδοσίου, περιλάμβανε την υποστήριξη των ειδωλολατρών προς την ανταρσία του Ευγενίου στην Ιταλία (στις αρχές του 290 μ.Χ.) και την κυκλοφορία ανατρεπτικών προφητειών που προέβλεπαν το τέλος του χριστιανισμού.⁵⁶ Ένα παράδειγμα αυτής της πρακτικής διαφαίνεται σε μία επιγραφή με την οποία ο επίσκοπος της αφρικανικής πόλης Ιππών, Αυγουστίνος αναφέρεται στην αντιχριστιανική προπαγάνδα από τους παγανιστές: «ο Πέτρος είχε προσφύγει σε μαγανείες για να διασφαλίσει ότι το όνομα του Χριστού θα λατρευόταν για τριακόσια εξήντα πέντε χρόνια κι έπειτα θα έφθανε το τέλος»⁵⁷ Από μία άλλη επιγραφή του 387 μ.Χ. προκύπτει η αποφασιστικότητα των παγανιστικών συγκλητικών να παραμείνουν σταθεροί στην παλαιά τους θρησκεία, ενώ διαφαίνονται και τα πολλά ιερατικά αξιώματα διαφορετικών θρησκειών που αρκετές φορές κατέχουν τα ίδια πρόσωπα.⁵⁸

Επίλογος

Ο Κωνσταντίνος ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ασπάστηκε το χριστιανισμό και μπορούμε να πούμε πως αποτέλεσε τον προπομπό των επόμενων χριστιανών αυτοκρατόρων, οι οποίοι υιοθέτησαν την αντι-παγανιστική στάση, κυρίως, από τα μέσα του 4ου αιώνα.

⁴⁵ Ό.π. σ. 197.

⁴⁶ Ό.π. σ. 217.

⁴⁷ Ό.π. σ. 203.

⁴⁸ Λιβάνιος (2003), σ. 20.

⁴⁹ Λιβάνιος (2003), σ.σ. 21. Βλ. επιστολή Λιβανίου προς Θεοδόσιο.

⁵⁰ Chuvín (2003), σ. 90.

⁵¹ Ό.π. σ. 90.

⁵² Ό.π. σ. 90.

⁵³ Ό.π. σ. 57.

⁵⁴ Ό.π. σ. 97.

⁵⁵ Ό.π. σ. 90.

⁵⁶ Λη (2009), σ. 198.

⁵⁷ Λη (2009), σ. 217.

⁵⁸ Chuvín (2003) σ. 202.

Οι αυτοκράτορες, σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και υπό την επιρροή θρησκευτικών ηγετών, εφάρμοσαν μία σειρά από αντι-παγανιστικά μέτρα. Τα μέτρα αυτά αφορούσαν την απαγόρευση όλων των λατρειών, μεταξύ των οποίων και την παραδοσιακή παγανιστική λατρεία, την κατεδάφιση ναών (ανεξάρτητα από τη σπουδαιότητά τους) και αγαλμάτων, ακόμη και τη θανάτωση Εθνικών που δεν υπάκουαν σ' αυτούς τους νόμους. Η αντι-παγανιστική στάση από το ρωμαϊκό κράτος κλιμακώθηκε κατά την αυτοκρατορία του Θεοδοσίου, ο οποίος εξέδωσε τον αυστηρότερο νόμο κατά των Εθνικών.

Ο Ιουλιανός ήταν ο μόνος αυτοκράτορας που ευνόησε τη θρησκεία των Εθνικών, αναστηλώνοντας ναούς και παίρνοντας ευνοϊκά μέτρα για τους παγανιστές. Η αυτοκρατορία του όμως διήρκεσε μόλις τρία χρόνια και η εξέλιξη της θρησκευτικής πραγματικότητας θα παραμείνει άγνωστη εάν η θητεία του διαρκούσε περισσότερο. Οι Εθνικοί επιχείρησαν να αντιδράσουν κατά τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας, καθώς και να διατηρήσουν αλώβητα τα μνημεία τους, με όποια μέσα διέθεταν, όπως ο λόγιος Λιβάνιος, αλλά και αξιωματούχοι παγανιστές της αυτοκρατορίας. Ακόμη, δεν έλειψαν και οι συγκρούσεις μεταξύ παγανιστών και χριστιανών, τις οποίες προκαλούσαν είτε οι πρώτοι είτε οι τελευταίοι.

Στο δεύτερο μισό του τετάρτου αιώνα, λοιπόν, τέθηκαν οι βάσεις για τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας, ο οποίος επετεύχθη τον πέμπτο αιώνα, όμως η παγανιστική λατρεία διήρκεσε και στους επόμενους αιώνες. Τέλος, μπορεί να θεωρηθεί πως ο ασπασμός της νέας θρησκείας από τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου του 4^{ου} αιώνα ήταν καθοριστικός για την καθιέρωση του χριστιανισμού ως επίσημη θρησκεία στους επόμενους αιώνες μέχρι και σήμερα.

Βιβλιογραφία

Cameron, A. 2000. *Η ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Chuvin, P. 2003. *Οι τελευταίοι εθνικοί. Ένα χρονικό της ήττας του παγανισμού*. Αθήνα: Θύραθεν.

Mango, C. (επιμ.). 2006. *Ιστορία του Βυζαντίου*. μτφ. Καραγιώργου, Ό. Αθήνα: Νεφέλη.

Λη Ντ. Α. 2009. *Παγανιστές και Χριστιανοί στην ύστερη αρχαιότητα. Ένα ανθολόγιο πηγών*. Αθήνα: Ενάλιος.

Λιβάνιος, 2003. *Υπέρ των Ελληνικών Ναών*. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν.

Δελληγιαννάκης, Γ. 2009. *Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος και η εξάπλωση του χριστιανισμού*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Καμάρα, Α. 2000. *Η αντιπαγανιστική νομοθεσία της Ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μέσα από τους Κώδικες*. Αθήνα: Κατάρτι.